

Π Α Ν Ε Π Ι Σ Τ Η Μ Ι Α Κ Ε Σ Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ Κ Ρ Η Τ Η Σ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΓΙΩΡΓΟΣ Θ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ - ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ

ΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΣ

ΚΑΙ

ΑΣΤΙΚΟΣ

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

Νίκος Παντελάκης

ΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ 1918-1919 ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ

Ἡ ἐπίτευξη τῆς Μεγάλης Ἰδέας, κεντρικός ἄξονας τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου, προϋπέθετε τὴν ἔξοδο τῆς Ἑλλάδας στὸν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στὸ πλευρὸ τῶν συμμάχων. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ κατατείνουν ὅλες οἱ προσπάθειες τοῦ Βενιζέλου τὸ 1917, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὸν σχηματισμὸ κυβέρνησης στὴν Ἀθήνα τὸν Ἰούνιο τοῦ 1917.

Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο ἀπαιτοῦσε, ὅπως ἦταν φυσικό, κολοσσιαῖες στρατιωτικὲς δαπάνες τίς ὁποῖες ἡ χώρα δέν μπορούσε νά ἀντιμετωπίσει ἀπὸ μόνη της «χωρὶς» ὅπως τονίζει καὶ ὁ Α. Διομήδης¹ «νά κάμψη τὴν ἀντοχὴν της, —χωρὶς νά φορτώσῃ εἰς τοὺς ὤμους τοῦ λαοῦ ἐπὶ γενεάς ὀλοκλήρους ἐπαχθῆς δημόσιον χρέος—, χωρὶς ν' ἀποστραγγίσῃ βαθμηδὸν τὸν ἐθνικὸν πλοῦτον.» Ἐπρεπεν ἀπεναντίας, ἐξερχόμενος ὁ τόπος μακροῦ καὶ κοπιώδους πολέμου νά εἶχε περισώσει ἰκανὴν οἰκονομικὴν ἀκμὴν, ὥστε εἰς τὴν διανοιγομένην ἐνώπιόν του εἰρηνικὴν περίοδον, νά ἠδύνατο ἀκόπως ν' ἀντεπεξέλθῃ εἰς τὰς ἠϋξημένας ἀπαιτήσεις τῆς εὐρυτέρας πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς». Γιά τοὺς λόγους αὐτοὺς ὁ Ε. Βενιζέλος θά ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τοὺς συμμάχους τὴν χορήγηση οἰκονομικῆς βοήθειας, θά ἀπειλήσῃ μάλιστα κάποια στιγμή τὸν Αὐγούστο τοῦ 1917 νά παραιτηθεῖ καὶ νά ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὴν ἐξουσία, ἐφ' ὅσον τὸ αἴτημα αὐτὸ τῆς Ἑλλάδας δέν γινόταν ἀποδεκτό² τονίζοντας ὅτι δέν θά εὐθυνόταν ἐκεῖνος γιά τίς συνέπειες πού μπορούσε νά ἔχει ἡ στάση του αὐτὴ στὴ συμμαχικὴ ὑπόθεση.

Ἡ ἀνάγκη οἰκονομικῆς βοήθειας ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ γιά τὴν ἀντιμετώπιση τῶν πολεμικῶν δαπανῶν ἦταν ἀναπόφευκτο, πὼς θά αὖξανε τὴν ἐξάρτηση τῆς Ἑλλάδας, τόσο στὸ οἰκονομικὸ, ὅσο καὶ στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, κάτι πού φαίνεται πὼς διέφευγε ἢ τουλάχιστον δέν ἀπασχολοῦσε ἰδιαίτερα τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ πολιτικοὺς παράγοντες τῆς ἐποχῆς.

Ὅπως, ἐξάλλου, τονίζουν οἱ Bouvier, Girault καὶ Thobie στὸ βιβλίο τους

1. Α. Διομήδης, *Τὰ οἰκονομικά τῆς Ἑλλάδας πρό καὶ μετὰ τὴν 1η Νοεμβρίου 1920*, Ἀθήνα 1922.

2. Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν πρὸς Α. Ρωμάνο, Ἀθήνα, 1/14/8/1917, ΑΥΕ, φάκελος 1917, Α/7, εἰδ. φάκελος 19, «Περὶ χρηματικῆς βοήθειας παρὰ τῶν συμμάχων».

για τον γαλλικό ιμπεριαλισμό από το 1914 μέχρι το 1960³ εκείνο που οδηγεί τα κράτη υπανάπτυκτων καθυστερημένων περιοχών στην εξάρτησή τους είναι το εξωτερικό τους χρέος. Από την άποψη αυτή η βιομηχανική επένδυση που προέρχεται από ανεπτυγμένες χώρες φαίνεται να παίζει λιγότερο ρόλο στην εξάρτηση απ' ό,τι οι μηχανισμοί των δανείων των συσσωρευμένων τόκων, των αποπληρωμών κλπ. Κατά τους ίδιους ερευνητές οι επίφοβες μορφές οικονομικών δεσμεύσεων είναι συνήθως οι δημόσιες. Ξεαρτώντας το κράτος, τα ξένα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη κατόρθωσαν να κυριαρχήσουν τις υπανάπτυκτες οικονομίες. Τα μακροπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα και μικροπρόθεσμα χρέη περιέχουν όλους τους εν δυνάμει μηχανισμούς εκμετάλλευσης και κυριαρχίας. Το δανειζόμενο κράτος είναι αναγκασμένο να προσφέρει υλικές εγγυήσεις στους δανειστές. Οι εγγυήσεις αυτές δεν μπορεί παρά να είναι είτε φορολογικές είτε στο επίπεδο του προϋπολογισμού. Κατ' αυτόν τον τρόπο ένα σημαντικό μέρος των τακτικών εσόδων των δανειζόμενων χωρών ελέγχεται από το εξωτερικό.

Η συμφωνία χορήγησης οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα από τις τρεις σύμμαχες χώρες (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, ΗΠΑ) το Φεβρουάριο του 1918 είναι ένα πολύ καλό παράδειγμα για τον τρόπο που αναπτύσσεται η εξάρτηση, τόσο λόγω των όρων που περιέχει όσο και αργότερα από την ίδια τη χρήση της σαν όπλο στα χέρια των τριών χωρών για την επιβολή στην Ελλάδα των πολιτικών και οικονομικών απόψεων και επιλογών τους.

Η συμφωνία είχε τρία διαφορετικά σκέλη.⁴ Το ένα σκέλος αφορούσε στη χορήγηση εκ μέρους των τριών χωρών πιστώσεων ύψους 750.000.000 δραχμών. Η Ελλάδα δεν είχε δικαίωμα να ζητήσει την καταβολή των πιστώσεων αυτών κατά τη διάρκεια του πολέμου για λόγους συναλλαγματικούς, εκτός εάν εντωμεταξύ τα συναλλαγματικά της διαθέσιμα έφταναν κάτω από 100.000.000 δρχ. Στην τελευταία αυτή περίπτωση είχε δικαίωμα να ζητήσει την καταβολή των χρημάτων υπό τον όρο ότι θα χρησιμοποιούνταν για αγορές από την χώρα που θα κατέβαλλε την πίστωση, κι αυτό για να μη δημιουργηθούν συναλλαγματικά προβλήματα ανάμεσα στις τρεις χώρες Μεγάλη Βρετανία, ΗΠΑ, Γαλλία. Το δεύτερο σκέλος αφορούσε στη χορήγηση από τη Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία πολεμικού υλικού και ειδών επισιτισμού για τις ανάγκες του ελληνικού στρατού και στόλου. Το τρίτο σκέλος αφορούσε στη χορήγηση εκ μέρους της Ελλάδας προς τις κυβερνήσεις Μεγάλης Βρετανίας και Γαλλίας των απαιτούμενων δραχμών για τις δαπάνες των συμμαχικών στρατευμάτων στην Ανατολή, ύψους 250.000.000 δρχ.

Εκείνο που ενδιαφέρει από την άποψη που εξετάζουμε το ζήτημα, δηλαδή της εξάρτησης, είναι τα διάφορα γεγονότα και μαρτυρίες που πιστοποιούν κατά άδιαμφισβήτητο τρόπο την σχέση αυτή. Νά διευκρινίσουμε καταρχήν ότι η ίδια ή ανάγκη της οικονομικής βοήθειας δημιουργεί από μόνη

3. Jean Bouvier, René Girault, Jacques Thobie, *L'impérialisme à la française*, Παρίσι 1986.

4. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τχ. 1, αρ. φ. 71, Αθήνα, 4/4/1918.

της σχέσεις εξάρτησης άφου όποιαδήποτε διακοπή τής χορήγησής τους μπορεί νά έχει σοβαρές έπιπτώσεις στην όμαλή λειτουργία τής οίκονομίας. Πέρα όμως από τήν γενική αυτή άρχή και οι ίδιοι οι όροι πιστοποιούν τή σχέση αυτή! Έτσι για παράδειγμα οι χορηγήσεις δίνονταν στην έλληνική κυβέρνηση, μόνο υπό τον όρο ή δαπάνη για τήν κάλυψη τής όποίας προορίζονται, νά έχει προηγούμενα έγκριθεί από τή Διασυμμαχική Οίκονομική Έπιτροπή (ΔΟΕ). Η έπιτροπή αυτή αποτελούνταν από άντιπροσώπους τής Μεγάλης Βρετανίας, τής Γαλλίας, τών ΗΠΑ και τής Έλλάδας. Έπιπρόσθετα μέχρι τήν έξόφληση τών πιστώσεων καμιά νέα έγγύηση δέν μπορούσε νά δοθεί από τήν έλληνική κυβέρνηση σέ έξωτερικό δάνειο χωρίς προηγούμενα τήν συγκατάθεση τών τριών προαναφερομένων ξένων κυβερνήσεων. Τέλος, σέ ό,τι άφορᾶ τή συμφωνία πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι τό σκέλος πού άφορᾶ στή χορήγηση στρατιωτικῶν προμηθειῶν ήταν ιδιαίτερα άσαφές, άφου στό τέλος τών έχθροπραξιῶν ή Γαλλία και ή Μεγάλη Βρετανία θά καθόριζαν από μόνες τους σέ ποιό μέτρο τά έξοδα αυτά θά επιβάρυναν τήν Έλλάδα, μέ μοναδικό κριτήριο τήν εύχή πού διατυπώνεται στό κείμενο νά ληφθεί ύπόψη ή γενικότερη οίκονομική και χρηματική κατάσταση τής Έλλάδας, όπως αυτή θά έχει διαμορφωθεί μετά τήν λήξη του πολέμου.

Πέρα όμως από τούς όρους μιᾶς συμφωνίας, εκείνο πού μαρτυρεῖ καλύτερα τά γεγονότα είναι ή ίδια ή πρακτική, δηλαδή ό τρόπος μέ τόν όποιο εφαρμόζονται και χρησιμοποιούνται οι όροι αυτοί τόσο στό πολιτικό όσο και στό οίκονομικό επίπεδο. Μέσα στά πλαίσια αυτά θά εξετάσουμε τήν στάση τών τριών χωρῶν σέ ό,τι άφορᾶ στην άμφισβήτηση στά χρόνια του πολέμου όρισμένων δαπανῶν, στή χρησιμοποίηση τής βοήθειας σάν όπλο για τήν άποτροπή τής επανόδου του Κωνσταντίνου στην Έλλάδα τό 1920, τέλος στην πολιτική και οίκονομική σταθεροποίηση τής Έλλάδας μετά τόν πόλεμο.

Τόν Αύγουστο του 1918, ό ύπουργός Οίκονομικῶν Νεγροπόντης⁵ θά γνωστοποιήσει στην κυβέρνηση ότι ή Μεγάλη Βρετανία, ή Γαλλία και οι ΗΠΑ άπορρίπτουν όρισμένες δαπάνες παρόλο πού οι δαπάνες αυτές είχαν έγκριθεί προηγούμενα από τή ΔΟΕ, είτε οι δαπάνες αυτές άναφέρονταν στην κάλυψη καθυστερούμενων προηγούμενης χρήσης είτε άναφέρονταν σέ δαπάνες καθαρά στρατιωτικές. Η έλληνική κυβέρνηση θά διαμαρτυρηθεί έντονα για τήν στάση αυτή τών συμμάχων πού τή φέρνει σέ πολύ δύσκολη οίκονομική θέση.⁶ Η ίδια θά εξηγήσει πώς ένας από τούς λόγους πού τήν έκαναν νά δεχθεί τήν ίδρυση τής ΔΟΕ ήταν για νά άποτραπεί κάτι τέτοιο, άφου θεωρούσε προφανές ότι μέ τήν ύπαρξη επί τόπου διασυμμαχικού όργάνου πού θά εξέταζε άμεσα κάθε πρόβλημα πού μπορούσε νά προκύψει από τήν εφαρμογή τών συμφωνιῶν θά άποφεύγονταν, από τήν μιά οι άτέρμονες συζητήσεις

5. Μ. Νεγροπόντης πρὸς Πρόεδρο, Ἀθήνα, 18/9/1918, ΑΕΕ, φάκελος 1918, Α/7, «Οίκονομικά ζητήματα».

6. Σημείωμα Ἀθήνα, 9/1918, ΑΥΕ, φάκελος 1918, Α/7, «Οίκονομικά ζητήματα».

μεταξύ τῶν συμμάχων, καί ἀπό τήν ἄλλη δέν θά ὑπῆρχε ζήτημα ἀμφισβήτησης ἀποφάσεων πού λαμβάνονται ἀπό ὄργανο πού τίς ἐκπροσωπεῖ ἐπί τόπου.

Νέα προβλήματα θά προκύψουν ὅταν ἡ Ἑλλάδα θά ζητήσει νά τῆς καταβληθοῦν οἱ πιστώσεις, κάτι πού εἶχε δικαίωμα νά κάνει καί πρὶν τή λήξη τοῦ πολέμου, ἐφ' ὅσον τά διαθέσιμα τῆς χώρας ἔπεφταν κάτω ἀπό τά 100.000.000 δρχ. Ἡ καταβολή τῶν πιστώσεων χρησιμοποιεῖται ἀπό τοὺς συμμάχους γιά τήν ἄσκηση πιέσεων πρὸς οἰκονομικό καί πολιτικό ὄφελός τους. Ἔτσι γιά παράδειγμα οἱ Βρετανοὶ ἀνακοινώνουν στήν ἐλληνική κυβέρνηση ὅτι δέν μποροῦν νά ἀνταποκριθοῦν στό αἴτημα τῆς Ἑλλάδας γιά χορήγηση 400.000 λιρῶν μέ αὐτόματη ἀνανέωση, ἀλλά ὅτι τό θησαυροφυλάκιο ἀποφάσισε νά καταβάλει στήν ΕΤΕ 2.000.000 λίρες ἀρχικά καί ἐξετάζει συγχρόνως εὐνοϊκά τό ἐνδεχόμενο καταβολῆς ὅλου τοῦ ὑπόλοιπου τῶν πιστώσεων ἐάν ἀπό τήν πλευρά τῆς Ἑλλάδας ἀγόραζε μέ τά χρήματα αὐτά, ἀπό τήν Μεγάλη Βρετανία, ὀρισμένα πολεμικά πλοῖα καί τροχαῖο, σιδηροδρομικό, τηλεγραφικό καί τηλεφωνικό ὑλικό πού ὑπῆρχε στίς βρετανικές ἀποθήκες στή Θεσσαλονίκη,⁷ ὑλικό γιά τό ὁποῖο ἡ βρετανική κυβέρνηση προβληματίζονταν σοβαρά τί νά τό κάνει ἀφοῦ τό κόστος ἐπαναφορᾶς του στήν Μεγάλη Βρετανία δέν ἦταν ἀμελητέο. Συνεπῶς ἐνδιαφερόταν ἐντονα νά ξεφορτωθεῖ μέ τό ἀζημίωτο τό ὑλικό αὐτό ἐπιτόπου, ὅπως ἐξάλλου καί οἱ ΗΠΑ εἶχαν ἐνδιαφερθεῖ νά πουλήσουν δικό τους ὑλικό στή Γαλλία μέ μιά συμφωνία πού κατακρίθηκε πολύ. Εἶναι πάντως ἀμφίβολη ἡ χρησιμότητα τῆς πρότασης αὐτῆς γιά τήν Ἑλλάδα ἀφοῦ ἡ χώρα χρειαζόταν τίς πιστώσεις αὐτές γιά τήν ἐξόφληση ἄλλων λογαριασμῶν.

Λίγο ἀργότερα ἡ βρετανική κυβέρνηση μέσω τοῦ Blakket θά δηλώσει στόν Κακλαμάνο ὅτι εἶναι δυσανεκτή γιατί ἡ ἐλληνική πλευρά δέν ἔχει ἀκόμα ἀπαντήσει σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς διαθέσεις τῆς σχετικά μέ τήν ἀγορά τῶν ὑλικῶν πού βρίσκονται στίς ἀποθήκες τῆς Θεσσαλονίκης.⁸ Ὁ ἴδιος ὁ Blakket καταλήγει δηλώνοντας ὅτι ἐλπίζει «ὅτι ὀριστικόν τι θέλει ἀποφασισθῆ ἐντός ὀλίγου καθ' ὅσον μέχρις ὅτου διακανονισθοῦν τά σημεῖα ταῦτα εἶναι ἀδύνατον νά καθορισθῆ τό ἀκριβές ποσόν τό ὁποῖον ἡ Βρετανική Κυβέρνησις δύναται νά προκαταβάλλῃ [δανείση] πρὸς τήν Ἑλληνικήν Κυβέρνησιν». Ὁ Βενιζέλος⁹ θά συστήσει στοὺς ὑπουργούς Οἰκονομικῶν καί Συγκοινωνιῶν νά ἀναλάβουν πρωτοβουλία «ἀμέσου ἀποστολῆς εἰς Θεσσαλονίκην ἐνός ἀντιπροσώπου Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν καί καταλλήλων ἀντιπροσώπων Ὑπουργείου Συγκοινωνίας πρὸς ἄμεσον ἀγοράν διαθεσίμου Ἀγγλικοῦ ὑλικοῦ, σιδηροδρόμων, τηλεγράφων καί τηλεφῶνων, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν δέ μεγάλων ἐλλείψεων ἃς ἔχωμεν εἰς πάντα ταῦτα τά εἶδη, συνιστῶ ἐπιμόνως νά

7. Δ. Κακλαμάνος πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, Λονδίνο, 8/4/1920, ΑΥΕ, φάκελος 1920, Α/7, «Ἑλληνικά δάνεια καί γενικά οἰκονομικά ζητήματα».

8. Κ. Blakket πρὸς Δ. Κακλαμάνο, Λονδίνο, 19/4/1920, ΙΑ/ΕΤΕ, Δημόσια Δάνεια, φάκελος 129.

9. Ε. Βενιζέλος πρὸς Ὑπουργούς Οἰκονομικῶν καί Συγκοινωνιῶν, Σάν Ρέμο, 9/22.4.1920, ΑΥΕ, φάκελος 1920, Α/7, «Ἑλληνικά δάνεια καί...».

ἀγορασθῆ ὅσον τό δυνατόν μεγαλυτέρα ποσότης αὐτῶν, ἄν μή ὀλόκληρος ὑπάρχουσα ποσότης. Δοθεῖσα εὐμενῶς ἀπάντησις εἰς αἴτησίν μου ὑπό Ἐγγλικῶν Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ἐπιβάλλει νά ἀπαντήσωμεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς αἴτησίν του ὅπως πληροφορηθῆ τί ποσά ἐν λόγῳ ὑλικοῦ πρόκειται ἀγοράσωμεν». Οἱ διαπραγματεύσεις θά διακοποῦν ἀπότομα μέ τήν κυβερνητική ἀλλαγὴ στήν Ἑλλάδα ἀφοῦ οἱ σύμμαχοι θά διακόψουν τήν καταβολή τῶν πιστώσεων.

Πράγματι στό πολιτικό ἐπίπεδο τό 1920 δύο μέρες πρὶν ἀπό τό δημοψήφισμα γιά τήν ἐπάνοδο τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου στήν Ἑλλάδα, οἱ Μεγάλες Δυνάμεις μέ ταυτόσημες διακοινώσεις τους προειδοποιοῦν τήν ἑλληνική κυβέρνησις ὅτι στήν περίπτωση πού τό δημοψήφισμα ἀπέβαινε ὑπέρ τοῦ Κωνσταντίνου θά διέκοπταν τήν χορήγησις οἰκονομικῆς βοήθειας πρὸς τήν Ἑλλάδα, ἀπειλή πού δέ δίστασαν νά ἐφαρμόσουν.

Οἱ μετаноεμβριανές κυβερνήσεις σέ μιᾶ ἀπεγνωσμένη προσπάθεια νά ἐξασφαλίσουν νέα δάνεια ἀπό τό ἐξωτερικό θά προχωρήσουν στίς 22.12.1921 στήν ὑπογραφή συμφωνίας πού εἶναι γνωστή σάν συμφωνία Χόρν-Γούναρη μέ τήν ὁποία ἡ Ἑλλάδα παραιτεῖτο ἀπό τήν ἀπαίτησις καταβολῆς τοῦ ὑπολοίπου τῶν πιστώσεων μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά κατάφερνε νά ἐξασφαλίσῃ τήν ἐκδοσὴ στήν ἀγγλικὴ ἀγορά νέου δανείου ὕψους 1,5 ἑκατ. λιρῶν, δάνειο πού δέν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ἡ ἄρνησις καταβολῆς τῶν πιστώσεων ἐκ μέρους τῶν συμμάχων σέ συνδυασμό μέ τίς ἀυξημένες στρατιωτικὲς δαπάνες λόγω τῆς συνεχιζόμενης μικρασιατικῆς ἐκστρατείας ὑπῆρξαν ὀλέθριες γιά τήν οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδας ἀφοῦ ἐξώθησαν τὴ χώρα στήν αὐξησὴ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας τῆς. Ἐξάλλου ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις στά τέλη τοῦ 1922, μετὰ δηλαδὴ τήν μικρασιατικὴν καταστροφὴν θά εἶναι ἀπελπιστικὴ. Ἡ Ἑλλάδα¹⁰ «ἠττημένη καὶ βυθισμένη εἰς τὰς ἐκ τοῦ πολέμου προκυψάσας οἰκονομικὰς συνεπειὰς ἐνός πενταετοῦς πολέμου καὶ μιᾶς διετοῦς ἐπιστρατεύσεως, ἀντὶ πάσης ἄλλης ἀποζημιώσεως ἐκληρονόμει τό βᾶρος ἐνός ἀποτόμου ὑπερπληθυσμοῦ, οὗ τό μεγαλειότερον μέρος ἀπετέλουν ἄποροι ἀστικάι τάξεις [...]. Τό δημόσιον ταμεῖον, κενωθὲν ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκστρατείας καὶ τῶν παρομαρτουσῶν αὐτῇ κοινωνικῶν συνθηκῶν, δέν ἐπῆρκει πλέον οὐδέ διὰ τὰς πρώτας στοιχειώδεις τοῦ νέου τούτου πληθυσμοῦ τῆς χώρας ἀνάγκας καὶ τήν ἐν γένει αὐτοῦ περίθαλψιν».

Ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἡγεσία τῆς ἐποχῆς (οἱ διαδοχικὲς ἑλληνικὲς κυβερνήσεις, ἡ διοίκησις τῆς ΕΤΕ καὶ ὁ Βενιζέλος) θεωροῦν ὅτι χωρὶς γενναία ἐξωτερικὴ οἰκονομικὴ βοήθεια τό ἑλληνικὸ κράτος εἶναι ἀδύνατον νά ἀντεπεξέλθῃ στίς ἀνάγκας αὐτές. Μέσα στά πλαίσια αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν τους γιά τήν ἐξεύρεσις δανείου θά ἐνταχθοῦν καὶ οἱ ἐνέργειες γιά τήν ἀποκατάστασις τῶν συμμαχικῶν πιστώσεων, πιστώσεις πού ἡ Ἑλλάδα δικαιούτο νά λάβῃ σύμφωνα μέ τούς ὅρους τῆς συμφωνίας τοῦ 1918. Ἡ ἐπιμονὴ στήν καταβολὴ τῶν πιστώσεων ἐξηγεῖται ἀπό τούς ἰδιαίτερα εὐνοϊκοὺς ὅρους

10. Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. 6 (Συμπλήρωμα Π. Καρολίδου), Ἀθήνα, Ἐλευθερουδάκης, 1932, σ. 351.

κάτω από τούς οποίους είχαν χορηγηθεί. Τόκος δανείου 5%. Τό δάνειο είχε δοθεί χωρίς προμήθεια με ἴσο τό ὀνομαστικό καί πραγματικό κεφάλαιο. Θεωρεῖτο τό φθηνότερο δάνειο πού εἶχε ἐπιτύχει μέχρι τότε ἡ Ἑλλάδα. Οἱ ἐνέργειες γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν πιστώσεων θά διαρκέσουν ὅλη τήν περίοδο 1923-1928, δηλαδή μέχρι τήν ὑπογραφή ὀριστικῶν συμφωνιῶν γιά τό διακανονισμό τοῦ ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ χρέους πρός τίς τρεῖς μεγάλες δυνάμεις.

Παράλληλα οἱ ἑλληνικές κυβερνήσεις θά διεκδικήσουν ἀπό τήν Μεγάλη Βρετανία καί Γαλλία νά χαρισθεῖ ἡ ἀξία τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ πού εἶχε χορηγηθεῖ τό 1918, διεκδίκηση πού ἦταν ἀπόλυτα μέσα στό πνεῦμα τῶν συμφωνιῶν. Καί οἱ δύο αὐτές διεκδικήσεις ἀντιμετωπίζονται ἀρνητικά ἀπό τίς τρεῖς ἐνδιαφερόμενες χῶρες. Ἡ Γαλλία μάλιστα θά δηλώσει ἐμφατικά, ὅτι εἶχε προειδοποιήσει καί συμβουλεύσει τήν ἑλληνική κυβέρνηση τότε ὅτι ἔπρεπε νά τεθεῖ τέρμα σέ ἕναν πόλεμο ὁ ὁποῖος δέν μπορούσε παρά νά ἐξαντλήσει τόν ἑλληνικό λαό.¹¹ «Καθώς ἡ ἑλληνική κυβέρνηση δέ θεώρησε ὅτι ἔπρεπε νά ἀκολουθήσει τίς πιεστικές καί ἀνιδιοτελεῖς γνώμες τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης, οὔτε καί τίς συγκεκριμένες προτάσεις μεσολάβησης πού ἡ Γαλλία, ἡ Μεγάλη Βρετανία καί ἡ Ἰταλία προσέφεραν στούς ἐμπόλεμους μέ τό μήνυμά τους τῆς 27 Μαρτίου 1922, εἶναι προφανές ὅτι τά χρηματικά καί οἰκονομικά ἀποτελέσματα τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς δέν μποροῦν νά μᾶς ἀντιπαρατεθοῦν καί ὅτι βρίσκονται προφανῶς ἔξω ἀπό τίς προβλέψεις στίς ὁποῖες ἀναφέρονταν οἱ συμφωνίες τοῦ 1918. Κατά συνέπεια ὅλων αὐτῶν, ἡ γαλλική κυβέρνηση διατηρεῖ τήν αἰτησή της γιά ἀναγνώριση τῶν διαφόρων προμηθειῶν καί προκαταβολῶν πού χορήγησε στήν Ἑλλάδα μέ σκοπό μιά μεταγενέστερη ρύθμιση».

Τά τεράστια πολεμικά χρέη τῆς Ἑλλάδας σέ συνδυασμό μέ τίς αὐξημένες ἀνάγκες γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων ἐπιδροῦν ἀρνητικά στίς σχέσεις Ἑλλάδας-Μεγάλων Δυνάμεων ἐντείνοντας τήν ἐξάρτηση τῆς Ἑλλάδας ἀπό τίς χῶρες αὐτές. Ἀπό τίς τρεῖς αὐτές χῶρες ἡ Μεγάλη Βρετανία εἶναι ἐκείνη πού οὐσιαστικά ἐνδιαφέρεται νά κυριαρχήσει πολιτικά καί οἰκονομικά στόν ἑλλαδικό χῶρο. Ἀπό τίς πρῶτες κιόλας ἐπαφές πού θά ἔχει ὁ Διομήδης στή Μεγάλη Βρετανία μέ τόν Ὑπουργό τοῦ Θεσαυροφυλακίου καί τό Διοικητή τῆς Τράπεζας τῆς Ἀγγλίας γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν πιστώσεων ἢ τήν σύναψη νέου δανείου, ἀντιλαμβάνεται ὅτι μέχρι τήν ἀποκατάσταση ὁμαλῆς πολιτικῆς κατάστασης κάτι τέτοιο δέν θά μπορέσει νά πραγματοποιηθεῖ. Τήν ἴδια ἐποχή ὁ Πολίτης μεταδίδοντας τή γνώμη τῶν πολιτικῶν κύκλων τῆς Γαλλίας γιά τήν Ἑλλάδα θά τονίσει:¹² «οἱ ἐνταῦθα εἶναι ἐν γένει λίαν ἀπαισιόδοξοι διά τήν ἐξέλιξιν τῆς ἐν Ἑλλάδι πολιτικῆς καταστάσεως. Τούς φοβίζει ἡ κατά τῆς Ἐπαναστάσεως αὐξάνουσα ἀντίδρα-

11. Legation de la République Française en Grèce, Ἀθήνα, 15/8/25, «Exposé des Rapports Financiers Franco-Helleniques», ΑΥΕ, φάκελος 1925, 1927 Α/α/α Γαλλικά πιστώσεις.

12. Ν. Πολίτης πρός Α. Διομήδη, 12/3/1923, Ἀρχεῖο Διομήδη, φάκελος Δ5/176.

σις, τό ἀναδιοργάνωτον καί αἱ διαιρέσεις τῶν φιλελευθέρων καί θεωροῦν ὅτι πρέπει, ὅπως καί κατά τό 1920, νά περιμένωμεν ἐκπλήξεις ἀπό τάς προσεχείς ἐκλογάς». Κατά τόν Πολίτη αὐτή εἶναι ἄποψη καί τοῦ Βενιζέλου! «Κατ' αὐτόν (τόν Βενιζέλο) τό μόνον μέσον σωτηρίας θά ἦτο νά παραμερίση τό ταχύτερον ἢ Ἐπανάστασις, νά σχηματισθῆ Κυβέρνησις πολιτική ὑπό τόν Ζαῖμην καί νά ἐνεργηθοῦν ἀμέσως ἐκλογαί μέ πρόγραμμα γενικῆς συμφιλιώσεως. Ὡς γνωρίζω τήν ἴδιαν γνώμην ἔχουν εἰς τό Foreign Office ὅπου εἶναι ἀποφασισμένοι νά μήν προβοῦν εἰς τό παραμικρόν βῆμα πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν σχέσεων ἐφ' ὅσον παραμένει ἡ παροῦσα Κυβέρνησις».

Ὁ Κακλαμάνος στίς 9.3.1924 τηλεγραφεῖ ἀπό τό Λονδίνο¹³ ὅτι: «Ἐδῶ συνδέουν στενά ζήτημα χρηματικῆς βοήθειας μέ μορφή προσωρινῆς προκαταβολῆς ἢ σύναψης ὀριστικοῦ δανείου, μέ πολιτική σταθερότητα στήν Ἑλλάδα προκαλώντας οἰκονομική σταθερότητα καί ὑποτάσσουν σταθερότητα αὐτή σέ παραδοσιακές τους ἀντιλήψεις γιά ὑπέρτατη λαϊκή θέληση πολιτικές ἐξουσίες». Βαθιά πεποίθησις τοῦ Κακλαμάνου εἶναι τό ὅτι «Ἀγγλική κυβέρνησις χωρίς νά θέλει καθόλου νά ἀναμειχθεῖ στίς ἐσωτερικές μας ὑποθέσεις (sic) ἐπιθυμεῖ νά ἐπιστρέψει ἡ Ἑλλάδα σέ μιά κανονική πολιτική ζωή μέ συνταγματικά καί κανονικά μέσα καί αὐτό τό γρηγορώτερον δυνατόν. Μόλις ρυθμιστεῖ κατάστασις εἶμαι σίγουρος ὅτι θά πετύχουμε προκαταβολή ἢ καί ὀριστικό δάνειο».

Τήν ἴδια γνώμη ἐκφέρει καί ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Ἑλλάδας στήν Οὐάσιγκτον Τσαμαδός. Κατά τόν Τσαμαδό ἡ χορήγησις ὁποιοῦδήποτε δανείου ἀπό τήν Ἀμερικάνικη ἀγορά ἐξαρτᾶται πρώτιστα ἀπό τήν ἀποκατάστασις ὁμαλοῦ πολιτειακοῦ καθεστῶτος στήν Ἑλλάδα καί εἰδικότερα ἀπό τή διενέργεια ἐκλογῶν. Ἡ στάσις αὐτή τῆς ἀμερικανικῆς κυβέρνησις δέν ὑπαγορεύεται ἀπό τήν ἐπιθυμία της νά ἐπιβάλλει τίς ἀπόψεις της στήν ἑλληνική κυβέρνησις, ἀλλά διότι εἶχε ἀποφασίσει ἀπό τό 1921 ὅτι γιά τά ζητήματα πού ἀφοροῦν τήν Ἑλλάδα δέν ἔχει δική της πολιτική ἄποψη, ἀλλά ἀκολουθεῖ τήν πολιτική τῆς Ἀγγλίας καί Γαλλίας μέ ἀντάλλαγμα οἱ χῶρες αὐτές νά ἀπέχουν ἀπό κάθε ἀνάμειξις στά ζητήματα τοῦ Μεξικοῦ. Οἱ ἀπόψεις αὐτές θά ἐπιβεβαιωθοῦν πλήρως ἀπό τίς μετέπειτα ἐξελίξεις ἀφοῦ μέ τήν παραίτησις τοῦ Πλαστήρα καί τῆς κυβέρνησις Γονατᾶ καί τήν ἐπάνοδο σέ πολιτικές κυβερνήσεις οἱ προσπάθειες γιά τήν ἐξεύρεσις ἐξωτερικοῦ δανείου θά εὐοδωθοῦν καί μέ μιά χειρονομία καλῆς θέλησις ἀπό τήν μεριά της ἡ Μεγάλη Βρετανία θά ὑπογράψει στίς 4.12.1924 στό Λονδίνο σύμβασιν γιά τήν ἐκδοσιν τοῦ προσφυγικοῦ δανείου 12.300.000 λιρῶν. Γιά τό δάνειο αὐτό πού ἐκδόθηκε ὑπό τήν αἰγίδα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, συστάθηκε εἰδική διεθνῆς ἐπιτροπή ἡ ὁποία ἀνελάμβανε τή διαχειρίσιν του μέ τήν ὀνομασία Ἐπιτροπή Ἀποκατάστασις Προσφύγων.

Ἀπό τήν πλευρά τους γαλλικοὶ οἰκονομικοὶ παράγοντες θά ἀνησυχοῦν

13. Δ. Κακλαμάνος πρὸς Πρωθυπουργό, Λονδίνο, 9/3/1924, Ἀρχεῖο Διομήδη, φάκελος Δ6/232.

πού ή Γαλλία δέν ενδιαφέρεται περισσότερο γιά τήν Ἑλλάδα καί τονίζουν ὅτι ή Γαλλία θά πρέπει νά χορηγήσει οἰκονομική βοήθεια στήν Ἑλλάδα ἐάν ή χώρα τους θέλει νά διαδραματίσει στήν περιοχή αὐτή ὁποιοδήποτε πολιτικό ρόλο. Ὁ Maurice Devies τῆς Banque Nationale de Credit,¹⁴ σέ σημείωμα πού υπέβαλε στό Γαλλικό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ὑποστηρίζει ὅτι ή Γαλλία, σέ ἀντίθεση μέ τίς ΗΠΑ πού ενδιαφέρονται γιά τήν ἴδρυση καί ἀνάπτυξη πιστωτικῶν ὀργανισμῶν καί μέ τήν Μεγάλη Βρετανία πού χρηματοδότησε τό προσφυγικό δάνειο, δέν ἔχει συμμετάσχει στήν χρηματοδότηση ἔργων στήν Ἑλλάδα.

«Κάθε μεγάλη δύναμη προσπαθεῖ νά καταλάβει οἰκονομικές θέσεις καί νά ἐκμεταλλευθεῖ τίς πολιτικές ἐπιρροές πού διαθέτει [...]. Μόνο ή Γαλλία μέχρι σήμερα δέν τό κάνει, ὄχι γιατί δέν ἔχει εἰδικευμένες ἐμπορικές καί οἰκονομικές ἀντιπροσωπεῖες γιά ἕναν τέτοιο στόχο ἢ ἀκόμα ὄχι γιατί συμμαθεῖ λιγότερο ἀπό τίς ἄλλες Μεγάλες Δυνάμεις τό Ἑλληνικό Ἔθνος, ἀλλά γιατί ή οἰκονομική κατάσταση τῶν γαλλικῶν ἐπιχειρήσεων τίς περιορίζει σέ μιᾶ ὑπερβολική προσοχή καί σέ μιᾶ στάση ἀναμονῆς».

Μέσα στά ἔργα πού μελετᾶει ή ἑλληνική κυβέρνηση, βρίσκεται τήν ἐποχή αὐτή καί ή ἀναδιοργάνωση τῶν σιδηροδρόμων. Κατά τόν Devies «δέν ὑπάρχει λόγος νά ἐπιμεῖνει κανεῖς στό πολιτικό καί οἰκονομικό ενδιαφέρον πού θά παρουσίαζε ή συμμετοχή σέ ἕνα τέτοιο ἔργο. Εἶναι σημαντικό κατά τόν ἴδιο ή Γαλλία νά ἐξασφαλίσει τή διεύθυνση τῶν συγκοινωνιῶν καί νά ἀσκεῖ μέ τόν τρόπο αὐτό ἕνα διαρκή ἔλεγχο πάνω στήν κυκλοφορία τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς τῆς χώρας.

Ἀπό τό 1925 καί μετέπειτα οἱ πιέσεις πρὸς τήν Ἑλλάδα θά ἐνταθοῦν γιά τήν ὑπογραφή συμφωνίας διακανονισμοῦ τῶν χρεῶν. Ἡ Μεγάλη Βρετανία, ή Γαλλία καί οἱ ΗΠΑ ἐντείνοντας τίς πιέσεις τους θά καταστήσουν σαφές στίς ἑλληνικές κυβερνήσεις ὅτι σύμφωνα μέ τούς ὅρους τῶν ἀρχικῶν συμφωνιῶν τοῦ 1918 δέν θά δεχθοῦν νά δοθοῦν ἐγγυήσεις σέ ἄλλα ξένα δάνεια ἄν προηγούμενα ή Ἑλλάδα δέν ὑπέγραφε συμφωνίες γιά τό διακανονισμό τῶν χρεῶν της. Ἔτσι στίς 14/8/1925 ή ἀμερικανική πρεσβεῖα δήλωνε¹⁵ ὅτι, ἐάν ή Ἑλλάδα προέβαινε σέ ἱκανοποιητικό διακανονισμό τοῦ χρέους της πρὸς τίς ΗΠΑ, ή κυβέρνηση τῶν ΗΠΑ θά συζητοῦσε μέ τίς κυβερνήσεις τῶν ἄλλων δύο χωρῶν πού ἔχουν ὑπογράψει τή συμφωνία τό ἐνδεχόμενο νά ἀπαλλαγεῖ ή Ἑλλάδα ἀπό τίς δεσμεύσεις τοῦ ἀρθροῦ 4 τῆς συμφωνίας. Τό ἀρθρο αὐτό προέβλεπε ὅτι ή Ἑλλάδα θά ἔπρεπε νά ζητήσει τήν ἄδεια τῶν τριῶν κυβερνήσεων γιά νά διαθέσει νέους πόρους σάν ἐγγύηση νέου ἐξωτερικοῦ δανείου. Ἡ κυβέρνηση τῶν ΗΠΑ δηλώνει ὅτι, στήν περίπτωση αὐτή, θά δεχόταν νά συστήσει στό Κογκρέσο συμφωνία κεφαλαιοποίησης ἀνάλογη μέ ἐκείνη πού ὑπέγραψε μέ τήν Μεγάλη Βρετανία, ή ὁποία προέβλεπε ὅτι τό κεφάλαιο

14. M. Devies. Note, Παρίσι, 17/6/1925, ΙΑ/ΕΤΕ, Ποικίλα, φάκελος 67.

15. Πρεσβεῖα τῶν ΗΠΑ στήν Ἀθήνα, Ἀθήνα 14/8/1925, ΑΥΕ, φάκελος 1925, Α/7/5, «Φάκελος Ἀμερικανικῶν πιστώσεων...».

του χρέους θά ήταν έξοφλητέο μέσα σέ μιά περίοδο 62 χρόνων.

Στό διάστημα πού μεσολαβεῖ μέχρι τήν ὑπογραφή τῶν τελικῶν συμφωνιῶν οἱ μέν ἑλληνικές κυβερνήσεις θά ἀμφιταλαντεύονται ἀνάμεσα στήν ἐπιθυμία τους νά βρεθεῖ μιά λύση στό οἰκονομικό ἀδιέξοδο ὑπογράφοντας κάποια συμφωνία μέ τίς προαναφερόμενες χῶρες, ἔστω καί μέ ὀρισμένους δυσμενεῖς ὅρους (π.χ. παραίτηση ἀπό τή διεκδίκηση τοῦ ὑπόλοιπου τῶν πιστώσεων), καί ἀνάμεσα στό δυσμενέστατο ἀντίκτυπο καί ἀναπόφευκτο πολιτικό κόστος πού θά προκαλοῦσε ἡ ὑποχώρηση στίς πιέσεις τῶν ξένων. Κάτι τέτοιο ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ξεκάθαρα καί ὁ Τσουδερὸς ὅταν τονίζει σέ ἐπιστολή του¹⁶ ὅτι «Ὁ Καφαντάρης φοβεῖται τήν κοινήν γνώμην — ἂν θά δεχθῆ νά πληρώσῃ κάτι. Ἄλλά δέν τήν φοβεῖται καί εἰς τήν περίπτωσιν καθ' ἣν ματαιωθῆ ἡ οἰκονομική ἀνόρθωσις; Δέν τήν φοβεῖται ἐάν εἰς αἰῶνα τόν ἅπαντα τοῦ καταλογίζουν οἱ Ἕλληνες τήν Γαλλικήν ἐχθρότητα — ἡ ὁποία δέν μποροῦμε νά ὑπολογίζωμε πού θά φθάσῃ; θά ἤξιζε μὰ τήν ἀλήθειαν νά πληρώσωμεν κάτι εἰς τήν Γαλλίαν — ἔστω καί ἀδίκως — διά νά ἐξασφαλισθῶμεν ἀπό τούς κινδύνους αὐτούς [...]. Ἐγὼ ἀπέφυγα νά ἐκθέσω λεπτομερῶς τὰς γνώμας μου αὐτάς εἰς τόν Κ. [Καφαντάρη] διότι δυσπιστεῖ εἰς τούς Τραπεζίτας. Ἐφρόντισα ὅμως ἄλλοι νά τοῦ ὁμιλήσουν καί νά τοῦ γράψουν ὑπό τό πνεῦμα αὐτό. Αὐτοῦ κάτω θά ἦτο πάρα πολύ χρήσιμον ἐάν οἱ Ζαῖμης καί Μεταξᾶς ἀνελάμβαναν νά τόν ἐνθαρρύνουν εἰς τήν πολιτικήν τοῦ συμβιβασμοῦ».

Ἄπό τήν πλευρά της ἡ διοίκηση τῆς ΕΤΕ ἀργά ἀλλά σταθερά προσανατολίζεται πρὸς τήν λύση τῆς ἀποδοχῆς τῶν ὄρων τῶν τριῶν δυνάμεων σάν ἀναγκαῖο κακὸ προκειμένου νά βρεθεῖ κάποια λύση στό οἰκονομικὸ ἐπίπεδο. Ἔτσι ὁ Τσουδερὸς σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Λαμπράκη θά τονίσει¹⁷ «Τὴν φιλίαν τῆς Γαλλίας ἄς τὴν ἐξαγοράσωμεν ἐπὶ τέλους. Ἡ ἐξαγορά αὐτὴ θά μᾶς εἶναι χρήσιμος εἰς περισσοτέρας περιπτώσεις».

Ὁ Βενιζέλος τέλος πού συμμετέχει καί αὐτός στίς διαπραγματεύσεις θά ἐπιμείνει μέχρι τέλος στίς ἀρχικές του θέσεις σχετικά μέ τὴν ἀναγκαιότητα ἀποκατάστασης τῶν πιστώσεων. Ἄν καί ἔχει ἀντιρρήσεις γιὰ τὸν τρόπο πού ἔγιναν οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὰ χρέη, γιὰ μὲν τὸν ἀγγλικὸ διακανονισμό θά συστήσει ὁ ἴδιος στήν Κυβέρνηση νά ὑπογράψῃ στήν σχετικὴ συμφωνία, ἐνῶ σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν γαλλικὸ διακανονισμό θά προσφύγει ἀργότερα τό 1928 στό Διεθνὲς Δικαστήριον τῆς Χάγης, ἐπιδιώκοντας καλύτερους ὅρους, πράγμα πού θά πετύχει.

Οἱ πιέσεις πού ἀσκήθηκαν πάνω στίς ἑλληνικές κυβερνήσεις ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο φαίνονται καθαρά μέσα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἀλληλογραφία τῶν διαφόρων παραγόντων τῆς ἐποχῆς πού ὑπάρχει στὰ διάφορα ἀρχεῖα.

16. Ε. Τσουδερὸς πρὸς Α. Διομήδη, Παρίσι, 4/11/1927, Ἀρχεῖο Τσουδερῶ, φάκελος 3/241, «Ἱστορία».

17. Ε. Τσουδερὸς πρὸς Δ. Λαμπράκη, Παρίσι, 4/11/1927, Ἀρχεῖο Τσουδερῶ, φάκελος 3/233.

Ἡ ἀνησυχία τῆς διοίκησης τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας εἶναι ἐκδηλη ἤδη ἀπό τό 1925, ὅταν ὁ Τσουδερός γράφει:¹⁸

«Γράφω πολλά διότι προσπαθῶ νά σᾶς ἐξηγήσω ὅλας τάς λεπτομερείας πού μπορεῖ νά συντελέσουν ὥστε ἡ Κυβέρνησις νά μορφώσῃ ἀκριβῆ γνώμην διότι τρέμω μή ἀποκρουσθῇ τό σχέδιο [...]. Τρέμω διότι *συμπεραίνω* τās *συνεπείας*. Θά μᾶς *πιέσουν ὅσον μποροῦν* (καί δυστυχῶς μποροῦν ἀφ' οὗ ἡ Ἄγγλία διά μᾶς εἶναι τό διαρκές χρηματοκιβώτιον ἐξ' οὗ ἀντλοῦμεν δάνεια, ἐπιχειρήσεις, ἔργα κτλ.)».

Ὁ ἴδιος ὁ Τσουδερός ἀργότερα, μεταδίδοντας τίς ἐντυπώσεις του ἀπό μιᾶ συνάντηση μέ τόν ἐκπρόσωπο τοῦ Ἀγγλικοῦ Θησαυροφυλακίου Niemeyer, θά δηλώσει¹⁹ ὅτι ὁ Niemeyer, «ἐπιδεικνύει», κατά τόν Τσουδερό, «ἀκαμψίαν ἀρκούντως ζωηράν» καί ξεκαθαρίζει στόν Τσουδερό «ὅτι ἐάν δέν συμφωνήσαμεν μετ' αὐτῶν, διά τά πολεμικά χρέη, ἡ Ἀγγλική χρηματαγορά θά μᾶς κλεισθῇ διά πάσας γενικῶς τās οἰκονομικές ἐργασίας (*operations financie-res*). Δέν ἔκαμαν διάκρισιν ἐν τούτῳ μεταξύ τῶν δημοσίων καί τῶν τραπεζικῶν πράξεων. Ἔχω ὑποχρέωσιν νά εἶπω, ὅτι δέον νά ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι μετὰ τήν τυχοῦσαν ὀριστικὴν διακοπὴν τῶν διαπραγματεύσεων θά ἐπακολουθήσῃ πίεσις, ἐκδηλούμενη οὐ μόνον εἰς τό κλείσιμον τῆς χρηματαγορᾶς τοῦ Λονδίνου, ἀλλά καί εἰς τήν ἐξ αὐτῆς συνέπειαν, ἥτοι εἰς τήν μείζονα ὑποτίμησιν τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς. «Καί τίθεται τό ἐρώτημα: Εἰς τήν πίεσιν ταύτην θά δυνηθῶμεν μέχρι τέλους ν' ἀντίσχωμεν; Αἱ ἐξ αὐτῆς ἐνδεχόμεναι ζημίαι θά εἶναι ὀλιγώτεροι ἀπό τās θυσίας μᾶς συμβιβαστικῆς λύσεως;»

Ὁ Hambro, κατά τόν Τσουδερό στίς 11/6/1926, θά τόν εἰδοποιήσῃ μέ ἐμπιστευτικό γράμμα²⁰ ὅτι «ἡ Treasury τόν εἰδοποίησεν ὅτι μέχρι τοῦ κανονισμοῦ τοῦ πολεμικοῦ μας χρέους δέν δύναται νά γίνῃ λόγος οὔτε περί τῆς ἐκδόσεως τοῦ Κτηματικοῦ δανείου. Ὑπόσχεται ὅτι μετὰ τήν ἐπάνοδον τοῦ Sir Otto ἐκ Γενεύης θά ἐνεργήσῃ παρ' αὐτῶ καταλλήλως πρὸς τακτοποίησιν τοῦ ἐμποδίου. Ὁ ἐκβιασμός βλέπετε ἐντείνεται δέν ἐκπλήττομαι ὁμως μέ τούς ἐκβιαστάς ὅσον μέ τούς φίλους μας. Ἀχαρακτήριστος ἀδιαφορία, ἰδίᾳ δέ τοῦ Hambro τόσα ὠφελουμένου ἀπό ἡμᾶς. Θά ἤξιζε ἴσως νά τοῦ παραπονεθεῖτε καί σεῖς. Ἐγὼ θά τό πράξω τήν προσεχῆ ἑβδομάδα».

Τέλος, στίς 21.10.1926 ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, καί ἐνῶ ἀντιλαμβάνεται ὅτι δέν ὑπάρχει καμιᾶ ἐλπίδα ἐξεύρεσης ἄλλου δανείου, θά τηλεγραφήσῃ στό Λονδίνο τίς νέες θέσεις της τονίζοντας:²¹ «Ἡ Κυβέρνησις φρονεῖ ὅτι τό ζήτημα τῆς συμφωνίας μετὰ τῆς Ἀγγλίας διά τό πολεμικόν χρέος ἐπιβάλλεται νά ληξῇ τό ταχύτερον ἵνα οὕτω τό ἔδαφος εἶναι προπαρασκευασμένον

18. Ε. Τσουδερός πρὸς Δ. Κακλαμάνο, Λονδίνο, 26/2/1823, ΑΥΕ, φάκελος 1927, Α/6/γ, «Χρέη πολεμικά πρὸς τήν Ἀγγλίαν».

19. Ε. Τσουδερός πρὸς Ὑπ. Ἐξωτερικῶν καί Οἰκονομικῶν, Λονδίνο, 30/5/1926, ΙΑ/ΕΤΕ, Ποικίλα, φάκελος 63.

20. Ε. Τσουδερός πρὸς Α. Διομήδη, Λονδίνο, 12/6/1926, Ἀρχεῖο Διομήδη, φάκελος Δ7/335.

21. Ὑπ. Ἐξωτερικῶν πρὸς Ἑλληνικὴ πρεσβεία Λονδίνου, Ἀθήνα, 21/10/1926, ΑΥΕ, φάκελος 1926, Α/7/γ, «Πολεμικὸ χρέος...».

ἀφ' ενός μὲν διὰ τὴν κατὰ Δεκέμβριον ἀποδοχὴν παρά τῆς Κ.Ε. τῆς αἰτήσεώς μας περί συμπληρωματικοῦ προσφυγικοῦ δανείου καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τὴν συμφωνίαν περί τοῦ ἀνοίγματος πιστώσεως πρὸς σταθεροποίησιν τοῦ νομισματός μας».

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔχει ἤδη γνωστοποιήσει ὅτι δέχεται νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀξίωσίν της γιὰ τὴν καταβολὴν τοῦ ὑπολοίπου τῶν ὀφειλομένων πιστώσεων ὑπὸ τὸν ὄρο ἢ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις νὰ χορηγήσῃ στὴν Ἑλλάδα ἰσόποση πίστωση γιὰ τὴν ἐξυγίανση τῆς νομισματικῆς τῆς κυκλοφορίας. Γιὰ τὸ θέμα τῆς σταθεροποίησης ἡ Μεγάλη Βρετανία ζητοῦσε κάποιον εἶδος ἐλέγχου(!):²²

«α) Ἡ ἔκδοσις τῶν τραπεζογραμματίων θὰ ἀνατεθῇ εἰς εἰδικὴν διεύθυνσιν (departement issue) τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ὑπὸ ἔλεγχον σχετικόν τοῦ πιστωτοῦ. Ὁ ἔλεγχος θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ διὰ διορισμοῦ εἰδικοῦ ἐπιτρόπου διοριζομένου ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως προτάσει τοῦ πιστωτοῦ ἢ τῆς Δ.Ο.Ε.» Ἐλεγχὸ πού τελικὰ ἡ κυβέρνησις ἀποδέχεται ἐνῶ ἀρχικὰ τὸν ἀπέκρουε:²³

«Ἐννοεῖται ὅτι Κυβερνήσις ἐν σχέσει πρὸς ὄρον τρίτον ἀνωτέρω ἀποκρούει ἀνευδότης ἔλεγχον ἢ παρέμβασιν ὑπὸ οἷονδήποτε τύπον ἀκόμα καὶ ὑπὸ τὴν ἀζημίαν κατὰ τὸ φαινόμενον μορφήν τῆς ὑπὸ ξένων μελέτης τῶν οἰκονομικῶν μας, καθ' ὅσον αὕτη θὰ ἐκκλόνιζεν ἐπικινδύνως τὴν εὐσταθῆ τοῦ κράτους πίστιν καὶ θὰ ἐξελαμβάνετο, ὄχι ἴσως παραλόγως ὡς ἡ πρώτη πρᾶξις διὰ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ νέου ἐλέγχου».

Τὰ παραδείγματα πού ἀνέφερα νομίζω πῶς πιστοποιοῦν ἀνάγλυφα τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἐξάρτησις τῆς Ἑλλάδος τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ ὅτι ἐπιβεβαιώνουν τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα καταλήγουν οἱ Bouvier, Girault καὶ Thobie γιὰ τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου πού θεωροῦν ὅτι καθοριστικὸ ρόλο στὶς σχέσεις ἐξάρτησης παίζει ὁ δημόσιος δανεισμός καὶ λιγότερο ἢ βιομηχανικὴ ἐπένδυσις πού προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀναπτυγμένα καπιταλιστικὰ κράτη.

Ἐξαρτώντας τὸ κράτος, μέσω τοῦ δημοσίου δανεισμοῦ τὰ ἀναπτυγμένα καπιταλιστικὰ κράτη κατόρθωσαν νὰ κυριαρχήσουν καὶ νὰ ὑποτάξουν στὰ δικά τους συμφέροντα τίς οἰκονομίες τῶν ὑπανάπτυκτων χωρῶν.

22. Ε. Τσουδερός πρὸς Α. Διομήδη, Λονδίνο, 29/6/1926, Ἀρχεῖο Διομήδη, φάκελος Δ7/346.

23. Ὑπ. Ἐξωτερικῶν, Κοινοποίησις ἀποφάσεως Ὑπ. Συμβουλίου, Ἀθήνα, 4/3/1927, ΑΥΕ, φάκελος 1927, Α/6/γ, «Χρέη...».